

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2024. № 3.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.3.53>

УДК 338.43:355

Л. В. Ярема,

*к. е. н, доцент, доцент кафедри економіки і менеджменту,
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0987-1227>

Г. М. Христенко,

*к. е. н, доцент, доцент кафедри економіки і менеджменту,
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6773-5990>

РЕАЛІЇ, ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ

L. Yarema,

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics and Management,
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Science of
Ukraine «Berezhany Agrotechnical Institute»*

H. Khrystenko,

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economics and Management,
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Science of
Ukraine «Berezhany Agrotechnical Institute»*

REALITIES, CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF AGRICULTURE DURING THE WAR

У статті розглянуто сучасний стан та здійснено порівняльний аналіз розвитку сучасного сільського господарства України і Тернопільської області у довоєнний період та в умовах воєнного стану. Відмічено, що у довоєнний період на реформи, програми підтримки розвитку сільського господарства було витрачено багато державних ресурсів та іноземних інвестицій, що разом із сприятливими природними ресурсами забезпечували нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та її експорту. Окреслено та досліджено низку масштабних деструктивних впливів на аграрну сферу, що спричинені дворічними активними бойовими діями. Проведено аналіз виробництва сільськогосподарської продукції із врахуванням ризиків щодо продовольчої безпеки. Підкреслено, що в умовах повномасштабної російської агресії український аграрний сектор продемонстрував високу стійкість та адаптивність до ризиків воєнного часу: Україна продовжує бути одним з провідних агровиробників і гарантом глобальної продовольчої безпеки. Встановлено важливість підвищення стійкості, ефективності та безперервної активності функціонування малого та середнього фермерського бізнесу в умовах війни та повоєнної відбудови.

Agriculture is an important and promising branch of the economy of Ukraine, as it forms the food fund, creates a raw material base for industry and generally affects the economic security of the country. The agricultural sector developed steadily until the start of a full-scale war. Agriculture was one of the leaders in the world production of certain types of food.

Now we are all aware that two years of active hostilities have caused a number of large-scale destructive effects on the agrarian sphere of our state. A significant number of agricultural and processing enterprises were destroyed and significantly damaged. Crop cultivation areas and production volumes have decreased. The production of gross products last year decreased to the lowest level.

The Russian invasion brought enormous destruction and problems to agricultural production and rural areas. In modern conditions, the primary problem for farmers is the sale of grown products.

At the same time, the Ukrainian agricultural sector demonstrated high resilience and adaptability to wartime risks. Continuing to work in extremely difficult conditions, Ukrainian agribusiness demonstrates flexibility and efficiency.

Small and medium farms are the basis of rural communities. Their importance is more apparent than ever during a full-scale invasion of Ukraine. Supporting and promoting the decentralization of food systems by empowering small farmers and ensuring their cooperation is a vital element for the further sustainable recovery of Ukraine and the viability of its rural areas. Therefore, efforts aimed at ensuring sustainable reconstruction and recovery of the agricultural sector should include support for small and medium-sized enterprises and the development of cooperation.

The post-war development of the agricultural sector should be considered in the broader context of the sustainable development of rural areas of Ukraine, which should take place in an inclusive way, with the participation of all interested parties. The development of the post-war industry structure should be carried out in the direction of accelerated development and the search for possible reserves. There is a need to form a new post-war model of the development of the agricultural sector with a balance of its economic and ecological components, which will meet the goals of sustainable development.

The restoration of the agricultural sector should be based not only on the goals of production growth, but also on ensuring the long-term sustainable development of Ukraine on the way to EU membership. Investments must be used strategically, not only to help achieve pre-war production levels, but also for a deeper qualitative transformation of the agricultural sector. It is important to ensure the viability of small and medium-sized farmers and help them cooperate within the framework of diverse and decentralized agri-food systems designed to contribute to the revitalization and development of rural areas.

Ключові слова: сільське господарство, аграрний сектор, продукція сільського господарства, розвиток, експорт, зернові культури, продовольча безпека, світовий ринок, воєнний стан, виробництво, бізнес.

Key words: agriculture, agricultural sector, agricultural products, development, export, grain crops, food security, world market, martial law, production, business.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сільське господарство є важливою і перспективною галуззю економіки України, оскільки формує продовольчий фонд, створює сировинну базу для промисловості та в цілому впливає на економічну безпеку країни. На фоні позитивних зрушень, що відбувалися в галузі в довоєнний період, існує багато невирішених проблем. Економічна та політична нестабільність, спричинена дворічними активними бойовими діями, відсутність належної системи державної підтримки підсилюють негативні тенденції, які простежуються в сільському господарстві під час воєнного стану. Оскільки розвиток галузей АПК є пріоритетним для економіки України, виникає необхідність детального аналізу сучасних проблем та перспектив розвитку сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реального стану та проблем аграрного сектору України досліджують вчені: Бабенко М., Бородіна О., Гадзало Я., Гальчинський А., Демчак І., Євтушенко Д., Єрмаков О., Кваша С., Лузан Ю., Осташко Т., Побоченко Л., Рахман М., Хорунжий М. та інші.

До початку повномасштабної війни основна увага наукових праць була зосереджена на дослідженнях проблем аграрних перетворень, викликів та можливостей в контексті стратегічного розвитку сільського господарства. У нинішніх реаліях пріоритетним стає більш глибоке і комплексне дослідження питань ефективного функціонування сільського господарства з урахуванням ризиків воєнного стану.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження стану, сучасних проблем та перспектив розвитку сільського господарства в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Агропромисловий сектор – один із локомотивів національної економіки України. Аграрна галузь стабільно розвивалася до початку повномасштабної війни, щорічне зростання становило 5-6%, частка сільськогосподарського виробництва у ВВП складала 10%, а разом із переробкою сільськогосподарської продукції – 16%. Сільське господарство було одним із лідерів світового виробництва окремих видів продовольства, забезпечуючи обсяги торгівлі в еквіваленті 6% калорій глобального споживання. Україна була лідером із міжнародної торгівлі олією соняшниковою (перше місце у світі), ріпаком та ячменем (третє та четверте місця відповідно) та іншою продукцією. Торгівля сільськогосподарською продукцією та продовольчими товарами приносила Україні щорічно близько 22 млрд дол. США грошових надходжень та становила 41% усього експорту. Розвиток в Україні індустріального сільськогосподарського виробництва дозволяв нівелювати вплив диспаритету у рівні державної підтримки і вартості кредитування з країнами Північної Америки та ЄС і успішно конкурувати на міжнародних ринках. Залучення в аграрний обіг максимальної кількості сільськогосподарських земель мало наслідком завершення екстенсивного росту (за рахунок нарощування земельного банку) і поступовий перехід до інтенсивного росту за рахунок поліпшення технологій виробництва, оновлення парку техніки, будівництва сховищ, виробництва товарів із більшою доданою вартістю, розвитку переробки. Прийняття пакету земельної реформи не лише запустило ринок землі, а й суттєво вдосконалило земельні відносини, скоротило корупційні прояви та рейдерство, аграрний сектор завдяки реформі став привабливішим для інвестування. Новий Закон про кооперацію створив можливість розвитку кооперативів, що об'єднують сотні і тисячі малих і середніх аграрних господарств, підвищення їх конкурентоздатності до рівня великих аграрних холдингів.

У довоєнний період багато державних ресурсів та іноземних інвестицій було витрачено на реформи та програми підтримки розвитку сільського господарства. Родючі землі, сприятливий клімат та інвестиції не лише забезпечували нарощення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а й сприяли її експорту до країн Азії, Африки та Близького Сходу. В результаті сформувалася складна структурна динаміка українського аграрного сектору: великий аграрний бізнес конкурує з фермерськими та дрібнотоварними господарствами сімейного типу.

Нині всі ми свідомі того, що дворічні активні бойові дії спричинили низку масштабних деструктивних впливів на аграрну сферу нашої держави. Зруйновано та суттєво пошкоджено значну кількість сільськогосподарських і переробних підприємств. Скоротилися площі вирощування культур та обсяги виробництва продукції. Внаслідок окупації окремих територій загальна площа сільськогосподарських угідь тимчасово скоротилася більше ніж на 20%. Виробництво валової продукції у минулому році знизилось до найнижчого показника. Рівень розвитку сільського господарства визначається обсягом виробництва безпосередньо валової продукції та темпами її зростання. Визначальна роль в цьому належить галузям рослинництва і тваринництва. До 2022 року спостерігалася тенденція нарощування виробництва. З часу військового вторгнення росії виробництво продукції сільського господарства у постійних цінах 2016 року в Україні порівняно з 2021 роком зменшилось на 178186 млн грн, продукції рослинництва – на 162360 млн грн, тваринництва – на 15825,9 млн грн (табл. 1). Показники виробництва тваринницької продукції знизилися, особливо в регіонах, які перебували або досі перебувають під окупацією. У 2022 році порівняно з 2021 роком таке зменшення складає 25%, а по галузях відповідно становить: рослинництво – 28%, тваринництво – 11,9%.

У Тернопільській області зменшення виробництва сільськогосподарської продукції складає 1281,5 млн грн.

Таблиця 1. Продукція сільського господарства (у постійних цінах 2016 р., млрд грн)

	Продукція сільського господарства			2022р. у % до 2021р.	У т. ч. рослинництва			2022р. у % до 2021р.	тваринництва			2022р. у % до 2021р.
	2020	2021	2022		2020	2021	2022		2020	2021	2022	
Україна	612,1	712,6	534,4	75,0	473,4	580,3	417,9	72,0	138,7	132,3	116,5	88,1
Тернопільська область	24,3	27,5	26,2	95,3	19,6	22,5	21,1	93,8	4,6	4,9	5,1	104,1

Джерело: сформовано на основі [2, 8].

В абсолютних цифрах доходи від сільського господарства були меншими: 21 млрд доларів США у 2022 році проти 27 млрд доларів США у 2021 році. Відбулися суттєві розриви логістичних зв'язків, блокування ринків збуту, скорочення експорту агропродовольчої продукції. За перший рік війни його обсяги зменшилися майже на 15% до 23,6 млрд дол. США. У цьому році, на жаль, негативна тенденція зберігається. Воєнний стан надзвичайно ускладнив функціонування галузей тваринництва. Зазнали шкоди та значних втрат тваринницькі комплекси й поголів'я тварин [7].

За час війни поголів'я великої рогатої худоби в Україні зменшилося майже на 12,7%, в тому числі корів на 12,4% (табл. 2). У Тернопільській області поголів'я корів зменшилося на 2,2%. Спад поголів'я спричинив зменшення обсягів виробництва сировини для переробної промисловості галузей молочного і м'ясного скотарства[4].

Таблиця 2. Поголів'я сільськогосподарських тварин

	Велика рогата худоба, тис. гол.			2022 р. у % до 2021 р.	У т. ч. корови, тис. гол.			2022 р. у % до 2021 р.
	2020	2021	2022		2020	2021	2022	
Україна	2874	2644	2307,1	87,3	1673,0	1544,0	1352,8	87,6
Тернопільська область	132,8	128,8	129,6	100,1	85,6	86,1	84,2	97,8

Джерело сформовано на основі [2, 8]

Зернова галузь в Україні завжди була і залишається основою наповнення ринку і традиційно вважається стратегічною, оскільки забезпечення всіх основних потреб здійснюється за рахунок власного виробництва. Протягом всіх історичних етапів існування та розвитку суспільства зернові культури були та

сьогодні залишаються визначним джерелом збагачення нашої країни. Повномасштабне вторгнення росії в Україну завдало великої шкоди галузі зерновиробництва. На площі, які безпосередньо постраждали внаслідок воєнних дій, припадало близько 36% довоєнного вирощування зернових у країні. Значні розміри посівних площ нині заміновані або непридатні до використання через наслідки масових бомбардувань. До частини земель немає доступу, ворог свідомо знищує склади та сільгосптехніку. Усі ці чинники не опосередкованою мірою впливатимуть на розвиток сільського господарства у найближчому майбутньому [3].

Пошкодження та захоплення засобів виробництва, перебої в інфраструктурі та логістиці, стрімке зростання цін на агрохімікати та паливо, а також нестача людських ресурсів мають величезний вплив на спроможність країни виробляти продовольство. Особливо це стосується виробництва зернових: під час весняної кампанії 2022 та 2023 років було засіяно в середньому на 21% менше полів, а восени - на 41% менше полів озимих культур.

Валовий збір зернових в Україні у 2022 році порівняно із 2021 роком зменшився на 32147 тис. тонн, або 37,4%, а в Тернопільській області - на 661,1 тис. тонн, або 20% (табл. 3). У 2022 році зафіксоване суттєве зниження врожаїв сільськогосподарських культур, які традиційно вирощуються в Україні.

Таблиця 3. Виробництво зернових культур та зернобобових культур

	Валовий збір, тис. т			2022р. у % до 2021р.	Урожайність, ц/га			2022р. у % до 2021р.	Площа, з якої зібрано урожай, тис. га		
	2020	2021	2022		2020	2021	2022		2020	2021	2022
Україна	64933	86010	53863	62,6	42,5	53,9	45,8	84,9	15282	15948	11772
Тернопільська область	2837,4	3303,7	2642,6	80	58,5	67,8	59,7	88,1	485	487	442

Джерело: сформовано на основі [2,8].

Скорочення врожаїв в цьому році викликано двома ключовими факторами. Перший - скорочення зібраних площ, позаяк значна частка цих рослин виробляється на територіях, які потерпіли від воєнних дій.

Другий - зниження врожайності через спрощення технологій виробництва. Так, через здорожчання факторів виробництва та низьку ліквідність сільськогосподарських виробників відбувається зменшення внесення добрив та засобів захисту рослин.

Слід зазначити, що у 2022 році врожай зернових в Україні знизився на 15,1%, в Тернопільській області - на 11,9%.

Крім того, блокада Чорного моря, логістичних в'язків та пошкодження сільськогосподарських підприємств збільшили витрати та ризики для виробництва й експорту зерна. Уряд України та міжнародна спільнота докладають неабияких зусиль для збереження логістичних маршрутів експорту зерна. Однак, навіть попри величезні зусилля, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства, у 2023 році експорт зернових скоротився приблизно на 13% порівняно з попереднім маркетинговим роком. Це призвело до падіння внутрішніх цін реалізації аграрної продукції нижче рівня собівартості, що загрожує банкрутством аграрних підприємств. Значні масиви земель є небезпечними для виробничої діяльності через пошкодження та замінування. Істотних руйнувань зазнали об'єкти інфраструктури: сільськогосподарської, складської, транспортної, енергетичної, переробної промисловості. Через фізичне знищення аграрних підприємств в зоні ведення бойових дій потенційно очікується втрата до 30% поголів'я тварин. Окрім того існують виклики, які не були подолані до початку війни: складність підключення до інженерних мереж, захисні бар'єри при входженні аграрної продукції на ринки інших країн (у тому числі наявність квот ЄС), незавершена адаптація законодавства у сфері безпеки, ветеринарного та фітосанітарного контролю до норм ЄС, проблеми з блокуванням податкових накладних. Від негативних наслідків війни страждають також дрібні виробники через катастрофічне зростання собівартості продукції, або скорочення і припинення виробництва. Станом на лютий 2023 року загальні збитки українського сільського господарства оцінювалися в 40,2 млрд дол. США, із них прямі збитки становлять 8,7 млрд доларів США[5].

Початок воєнних дій після економічного піднесення у 2021 році завадив прогресові зміцнення продовольчої безпеки. Так, частка валової доданої вартості аграрної галузі скоротилася в національній економіці з 10,8% урожайного 2021 року до 8,2% у воєнний 2022 рік. Хоча навіть під час активних бойових дій майже третина агропродовольчої продукції експортується та забезпечує більш як половину надходжень валютної виручки держави.

Російське вторгнення принесло аграрному виробництву і сільським територіям величезні руйнування та проблеми. Крім того, війна не зупинила, а лише посилила боротьбу за ресурси та державну підтримку між великим агробізнесом та селянськими фермерськими господарствами, постійно піднімаючи на порядок дня питання про майбутнє українського сільського господарства. Україна визначає свій шлях до відновлення та подальшого розвитку економіки країни, існує складна мережа проблем, що торкаються українського сільського господарства і майбутнього глобальної продовольчої безпеки. У сучасних умовах першочерговою проблемою для аграріїв є збут вирощеної продукції. Початок повномасштабного вторгнення припав на продовження тренду зростання експорту АПК України. Продукція АПК залишилась на складах в очікуванні моменту реалізації. Традиційно в Україні більша частина загального врожаю зерна йде на експорт, тоді як частка врожаю, необхідна для внутрішніх потреб не перевищує третину обсягу. Гроші потрібні для обробітку ґрунту, закупівлі насіння, добрив, засобів захисту, паливно-мастильних матеріалів, сплати податків та зарплат, але їх бракує через відсутність можливості продажу продукції. На противагу дедалі більшій паніці уряд України та міжнародна спільнота докладають неабияких зусиль для збереження логістичних маршрутів експорту зерна.

В умовах воєнних дій першочерговим завданням українського аграрного сектору стало надійне забезпечення населення сільськогосподарською продукцією та продовольством. При цьому ключова роль у збереженні та

розвитку внутрішніх (локальних) ринків і ланцюгів постачань продовольства в регіонах належала фермерам та особистим селянським господарствам.

Окупація, бойові дії та мінні забруднення обмежують доступ фермерів до полів та можливості для збирання врожаю. Незібраними у 2022 році залишилися близько 2,4 млн га озимих культур загальною вартістю 1,435 млрд доларів.

Водночас український аграрний сектор продемонстрував високу стійкість та адаптивність до ризиків воєнного часу:

- збір за всіма групами сільськогосподарських культур у 1,5-3 рази перевищує потреби внутрішнього споживання. В Україні у 2023 році зібрали 79,2 млн тонн зернових та олійних культур нового врожаю. При цьому зернових культур – 58,4 млн тонн, олійних – 20,8 млн тонн. Збір зернових та зернобобових культур відбувся на площі 10,5 тис. га (урожайність 55,4 ц/га); потреби внутрішнього ринку м'яса та м'ясопродуктів цілком забезпечено. Загалом споживання свинини, яловичини та м'яса птиці зросло з 54,1 кг у 2022 році до 54,7 кг на 1 особу у 2023 році;

- молочна галузь задовольняє потреби внутрішнього ринку попри чималі втрати галузі та скорочення внутрішнього ринку споживання молочної продукції через значну міграцію громадян за кордон. Рівень споживання молока у 2022 році оцінюється на рівні 199 кг на одну особу [1]. Поступово відновлюється вітчизняна молочна галузь у сільськогосподарських підприємствах. Виробництво молока в підприємствах у січні-грудні 2023 року вже вийшло на довоєнний рівень та становило 2807 тис. тонн (2767,7 тис. тонн у 2021 році), що на 6% більше, ніж за 2022 рік. Промислові господарства забезпечили виробництво 2,62 млн тонн молока, що на 5,3% менше ніж у 2021 році, а присадибний сектор – 5,04 млн тонн (-15,3%) [4]. Завдяки ефективній роботі молочних ферм у безпечніших регіонах, зокрема в Тернопільській області та релокації поголів'я із постраждалих від війни районів вдалося мінімізувати втрати. Області центрального та західного регіонів України збільшили виробництво молока за рахунок релокації бізнесу та зростання

попиту на сировину у цих регіонах. Так, виробництво молока у Чернівецькій області зросло на 23,4%, Тернопільській – на 21,5%, Вінницькій – на 8,4%;

- немає дефіциту овочевих культур. З метою уникнення ризиків дефіциту основних овочів, на заході та в центрі України збільшено площі посадки овочів «борщового набору», щоб перекрити їх нестачу через тимчасову окупацію південних територій та районів, де ще тривають бойові дії. На початок листопада 2023 року українські аграрії зібрали майже 29 млн тонн овочів; поступово відновлюються обсяги експорту агропродукції. У 2023 році, за попередніми оцінками, експортовано 67,5 млн тонн агропромислової продукції різних видів, що на 15% перевищує показник 2022 року.

Разом з тим, експортний виторг у 2023 році склав 21,9 млрд дол. США, що на 8% менше від показника 2022 року через падіння цін майже на всі види агропродукції проти попереднього року та дорогу експортну логістику [9]. Продовжуючи працювати в надскладних умовах український агробізнес демонструє гнучкість та ефективність.

Малі та середні фермерські господарства є основою сільських громад. Вони забезпечують населення продовольством, створення робочих місць, бюджетні надходження, більший потенціал для досягнення екологічної рівноваги у господарюванні, сприяють соціальному забезпеченні. Їх важливість є як ніколи помітною під час повномасштабного вторгнення в Україну. Підтримка і сприяння децентралізації продовольчих систем шляхом розширення можливостей малих фермерів та забезпечення їхньої кооперації є життєво важливим елементом для подальшого сталого відновлення України та життєздатності її сільських територій. Тому зусилля, спрямовані на забезпечення сталої реконструкції та відновлення аграрного сектору, повинні включати підтримку малих і середніх підприємств та розвиток кооперації.

З метою підвищення стійкості, ефективності та безперервної активності малого та середнього фермерського бізнесу в умовах війни та повоєнної відбудови у Тернопільській області працює Центр розвитку фермерства «Врожай Перемоги». Тут можна отримати усю необхідну інформацію, як, за

рахунок освоєння нових ніш, впровадження інновацій та залучення грантів можна збільшити доходи фермерів і компенсувати втрати, спричинені бойовими діями. Серед ключових напрямків консультаційної підтримки Центру є: плодово-овочева переробка – післязбиральна доробка, організація переробки, сертифікація; інноваційні технології у плодоовочівництві – точне землеробство, діджиталізація, системи зрошення, вертикальне вирощування; стале сільське господарство – способи екологічно-безпечного ведення сільського господарства, зменшення карбонового сліду у рослинництві, органічне сільське господарство; управління бізнесом – стратегія, бізнес-план, оподаткування, управління фінансами, юридичні питання; маркетинг та продажі – маркетингова стратегія, гуртовий та роздрібний продаж, HoReCa, farm to fork, реклама, SMM; фінанси – залучення грантів, кредитів, інвестицій.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Враховуючи зазначене, повоєнний розвиток аграрного сектору слід розглядати в ширшому контексті сталого розвитку сільських територій України, який має відбуватися інклюзивним шляхом, за участі всіх зацікавлених сторін. Розвиток повоєнної галузевої структури слід здійснювати у напрямі прискореного розвитку та пошуку можливих резервів. Виникає потреба формування нової повоєнної моделі розвитку аграрного сектора зі збалансуванням його економічних та екологічних компонентів, що відповідатиме цілям сталого розвитку.

Передусім слід звертати увагу на агрокліматичні та ґрунтові особливості, традиційні культури регіону, забезпеченість водними та матеріально-технічними ресурсами, зручний доступ до переробних підприємств та каналів логістики, впровадження інноваційних технологій. Потребує швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Відновлення аграрного сектору має базуватися не лише на цілях зростання виробництва, але й на забезпеченні довгострокового сталого розвитку України на шляху до членства в ЄС. Інвестиції повинні використовуватися стратегічно, не лише для того, щоб допомогти досягти довоєнного рівня виробництва, але й для більш глибокої

якісної трансформації аграрного сектору. Важливо забезпечити життєздатність дрібних і середніх фермерів і допомогти їм співпрацювати в рамках розмаїтих й децентралізованих агропродовольчих систем, покликаних сприяти відродженню і розвитку сільських районів.

Оскільки війна досі вирує, невизначеність все ще впливає на українське сільське господарство, що має величезні наслідки як для країни, так і для глобальної продовольчої безпеки, відновлення розвитку сільського господарства потребує подальшого дослідження з урахуванням ризиків, спричинених воєнним станом.

Література

1. 199 кг молочної продукції для кожного українця – прогноз молочної галузі на поточний рік. Agroexpert. 7 грудня 2022. URL: <https://agroexpert.ua/24346-2/> (дата звернення 27.02.2024).

2. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua> (дата звернення 25.02. 2024).

3. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Офіційний сайт. URL: <https://minagro.gov.ua> (дата звернення 21.02.2024).

4. Молочно-товарні ферми вийшли на довоєнні рівні виробництва молока в 2023 році. Асоціація виробників молока. 16 січня 2024. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/molocno-tovarni-fermi-vijsli-na-dovoenni-rivni-virobnictva-moloka-v-2023-roci> (дата звернення 20.02. 2024).

5. Огляд збитків від війни в сільському господарстві України. Непряма оцінка пошкоджень. Центр досліджень продовольства та землекористування Київської школи економіки. Другий випуск. 10 листопада 2022. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/11/Damages_report_issue2_ua-1.pdf (дата звернення 24.02.2024).

6. Побоченко Л. М., Татаренко Н. О., Прокопева А. А. Сучасні тренди розвитку світового ринку зерна в умовах війни в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2220/2141> (дата звернення 18.02.2024).
7. Спад виробництва, втрати поголів'я, падіння закупівельних цін на молоко-сировину – підсумки року молочного сектору України. Асоціація виробників молока. 31 січня 2023. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/spad-virobnictva-vtrati-pogoliva-padinna-zakupivelnih-cin-na-moloko-sirovinu-pidsumki-roku-molocnogo-sektoru-ukraini> (дата звернення 26.02. 2024).
8. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2022 рік. Головне управління статистики у Тернопільській області. Тернопіль. 2023. 304 с.
9. Україна цього року збільшила експорт агропродукції на 15% – УКАБ. Укрінформ. 30 грудня 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3806895-ukraina-cogoric-zbilsila-eksport-agroprodukcii-na-15-ukab.html> (дата звернення 27.02. 2024).

References

1. Agroexpert (2022), “199 kg of dairy products for each Ukrainian - the forecast of the dairy industry for the current year”, Available at: <https://agroexpert.ua/24346-2/> (Accessed 27 February 2024).
2. State Statistics Service of Ukraine (2024), Available at: <https://ukrstat.gov.ua> (Accessed 25 February 2024).
3. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2024), Available at: <https://minagro.gov.ua/> (Accessed 21 February 2024).
4. Association of milk producers (2024), “Dairy farms reached pre-war levels of milk production in 2023”, Available at: <https://avm-ua.org/uk/post/molocno-tovarni-fermi-vijsli-na-dovoenni-rivni-virobnictva-moloka-v-2023-roci> (Accessed 18 February 2024).

5. Center for Food and Land Use Research at Kyiv School of Economics (2022), “Review of war losses in the agriculture of Ukraine. Indirect damage assessment”, Available at: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/11/Damages_report_issue2_ua-1.pdf (Accessed 24 February 2024).

6. Pobochenko, L. M. Tatarenko, N. O. and Prokopyeva, A. A. (2023), “Modern trends in the development of the world grain market in the conditions of the war in Ukraine”, *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 48, Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2220/2141> (Accessed 18 January 2024).

7. Association of milk producers (2023), “Decline in production, loss of livestock, fall in purchasing prices for raw milk - results of the year in the dairy sector of Ukraine”, Available at: <https://avm-ua.org/uk/post/spad-virobnictva-vtrati-pogoliva-padinna-zakupivelnih-cin-na-moloko-sirovinu-pidsumki-roku-molocnogo-sektoru-ukraini> (Accessed 26 February 2024).

8. Chornyj, A. A. (2023), *Statystychnyj shhorichnyk Ternopil's'koyi oblasti za 2022 rik*. [Statistical yearbook of the Ternopil region for 2022], Golovne upravlinnya statystyky u Ternopil's'kij oblasti, Ternopil', Ukraine.

9. Ukrinform (2023), “This year, Ukraine increased the export of agricultural products by 15% - UKAB”, Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3806895-ukraina-cogoric-zbilsila-eksport-agroprodukcii-na-15-ukab.html> (Accessed 27 February 2024).

Стаття надійшла до редакції 13.03.2024 р.